

Author: Vukoszávlyev, Zorán
Affiliation: Budapest University of Technology (BME)
Title: PRESERVATION OF HISTORICAL AND
CONTEMPORARY ASSETS
Citation: Metszet, Vol 15, No 5 (2024), pp 16-25
<https://doi.org/10.33268/Met.2024.5.1>

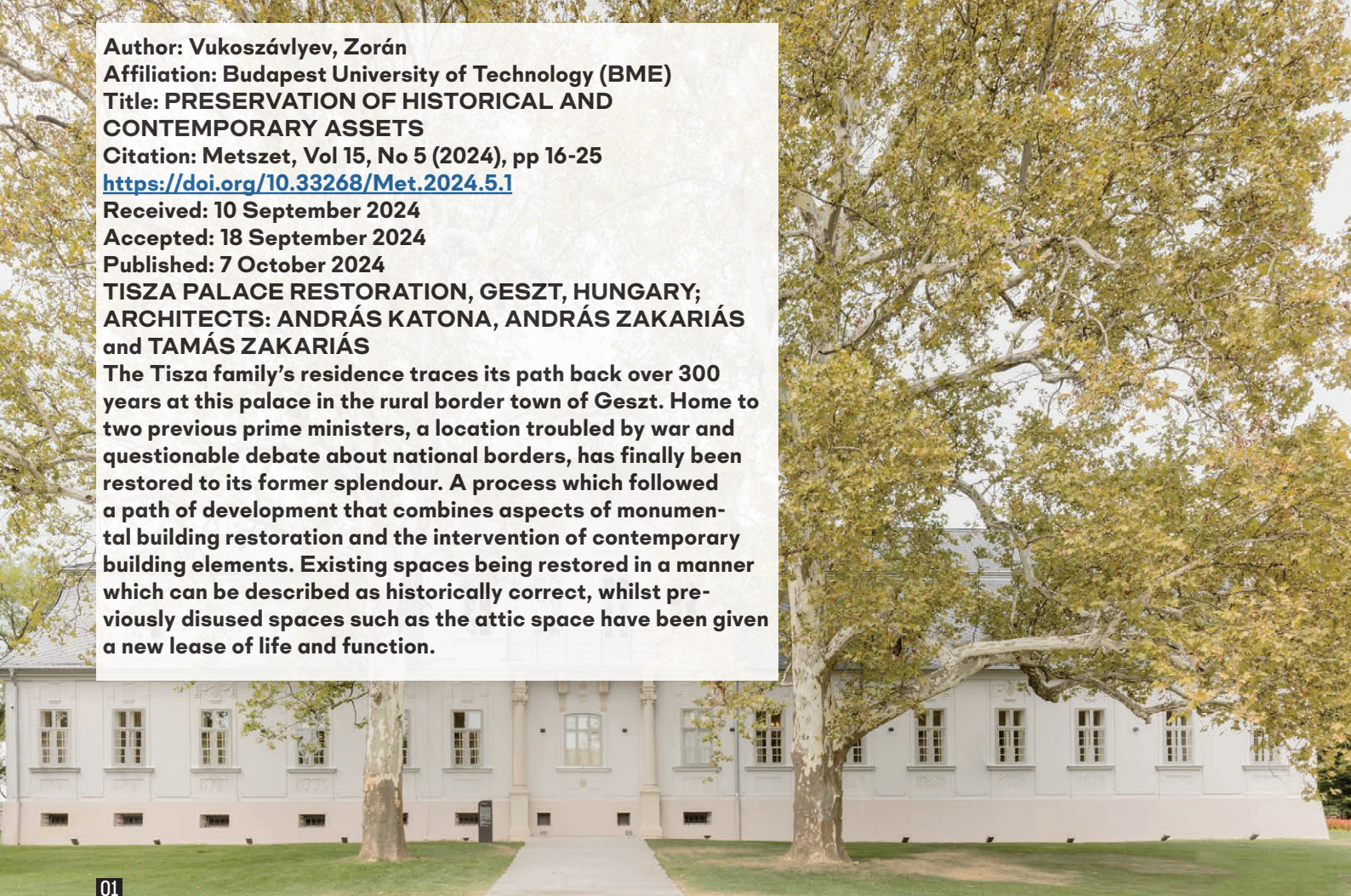
Received: 10 September 2024

Accepted: 18 September 2024

Published: 7 October 2024

TISZA PALACE RESTORATION, GESZT, HUNGARY;
ARCHITECTS: ANDRÁS KATONA, ANDRÁS ZAKARIÁS
and TAMÁS ZAKARIÁS

The Tisza family's residence traces its path back over 300 years at this palace in the rural border town of Geszt. Home to two previous prime ministers, a location troubled by war and questionable debate about national borders, has finally been restored to its former splendour. A process which followed a path of development that combines aspects of monumental building restoration and the intervention of contemporary building elements. Existing spaces being restored in a manner which can be described as historically correct, whilst previously disused spaces such as the attic space have been given a new lease of life and function.

01

A GESZTI TISZA-KASTÉLY ÖRÖKSÉGGÖZVETÍTŐ FELÚJÍTÁSA

TÖRTÉNETI ÉS KORTÁRS ESZKÖZÖK EGYENSÚLYA AZ ÉRTÉKMEGŐRZÉSBN

Az egykoron Bihar, ma Békés vármegyéhez tartozó Geszt határ menti település Nagyvárad és Gyula között félúton. A legtermészetesebb vidéki lét megtapasztalására ad lehetőséget az ide érkezőnek - azzal a tudattal, hogy évszázadok ősi öröksége, családi hagyománya kötődik szorosan e kis (ma is) zsáktelepüléshez. A falu főútjának beépítése és a vele északon párhuzamosan futó, erdősítéssel és szántókkal kísért házsor a faluközpontnál felszakad, a kiterjedt fás-ligetes részen a református templom és a kastély (gazdasági épületeivel és parkjával) rangos helyzetképet alkot. Közel 300 év távlatában mutatkozik meg egy családi otthon története, tárul fel egy több mint 200 éves épített örökség képe, mely a Tisza családon keresztül összefonódott mintegy másfél száz éve Magyarország történelmével - a hely két miniszterelnököt adott az országnak, majd negyedszázad vérvivatarai után mintegy hét évtizedig (számos értelemben határhelyzetéből adódóan) feledésbe merítve várta megújulásának lehetőségét. Az újra-megtalálás szándéka hozta fordulat már évtized-közeli, mind a történetírás, mind az örökségvédelem eszköztárára terén. Kilenc év áldozatos munkájával a geszti Tisza-kastély ismét a nemzeti emlékezet méltán reprezentatív helyszínévé vált: mind a személyeken keresztül történelmi olvasat, mind az annak környezetét biztosító épített örökség vonatkozásában.

01

02

- 01 A kastély reprezentatív főhomlokzati feltárulása a 250 éves platánokkal
02 A kastély századfordulós udvaroldali megjelenése kortárs elemekkel kiegészítve: pincelejárók acélpenge kimetszései, beüvegezett árkád, rekonstruált fapavilon és összekötő üveg tornác

ÉPÍTÉSZ | ARCHITECT

**Katona András, Zakariás András,
Zakariás Tamás**

FOTÓ | PHOTO

Danyi Balázs

SZERZŐ | AUTHOR

Vukoszávlyev Zorán

ESZKÖZÖK TÖRTÉNELMI ÖNKÉPÜNK RESTAURÁCIÓJÁHOZ

—A hely emlékezetében a családi őstörténet a 18. század közepére vezet vissza: a geszti birtokot a borosjenői Tiszák Zaránd és Bihar vármegyei birtokaikért folytatott mintegy fél évszázados pereskedés után szerezték meg csereterületként. A birtokszerző Tisza Lászlót 1760. szeptember 9-én vezették be új tulajdonába – amiről (meglepő módon) kevés pontos ismeretünk van. Ennek oka részben a korszakra sajnálatosan jellemző perújrafelvétel, melyből végül megerősítve, a környező szép számú falu és puszta nevesítésével került ki az új gazda – a birtokegyüttesről szóló adományt Mária Terézia jóváhagyása alapján 1766-ban állították ki. Sem a történelmi átmeneti kor, sem a politikai környezet nem kedvezett a jelentős építkezéseknek, az új birtokgazda a területen álló korábbi rangosabb épületeket foglalhatta el. Az új életteret inkább kisebb, kúria méretű házak együttesének kell elképzelni – melyeket a korabeli források hol vármegyeházként,

hol intézői-tisztartói épületekként vagy épp gazdaházakként említene. A birtoktest a következő évtizedekben a környező telkek bevonásával vált igazi központtá. Tisza I. László 1771-es halála után özvegye, majd tíz évvel később fiai közül a fiatalabb (II.) László került birtokba, aki bátyja halála után 1791-ben egyesítette a családi birtokokat. S (talán épp ezért) az 1790–1800-as évek fordulójára tehetjük a geszti központ teljesebb értékű kialakítás igényének a megfogalmazását is – miután László 1796-ban megnősült gróf széki Teleki Katával. Ekkortájról datálhatjuk a reprezentatív volumenű és formájú kastély kiépítését – a korábbi nemesi lakok felhasználásával, tehát két nagyobb épület összekötésével és továbbépítésével.

—Meglepő talán e korai korszak történeti bizonytalansága – ezért e ponton az utóbbi évtized tudományos kutatásainak fontos összehasonlító munkájára is ki kell térnünk. A Tisza család története és a ma is látható épület létrejöttének sorsa ugyan szoros összefonódásban áll, mégis mintha a történelmi emlékezet bizonytalan alapjain

04

álltunk volna az utóbbi évekig. Csak a kastély történetének több (tudományos) diszciplína általi feltáró munkájának köszönhetően rajzolódik ki a következő korszakok jelentős politikai életútjainak biztos háttérét adó otthon képe. Milyen lehetett a Tiszák geszti otthona, ahol két generációval később, az 1830-ban Nagyváradon született Tisza Kálmán lép birtokba, hogy 1866-tól egészen 1902-ben bekövetkezett haláláig a geszti otthon jelenthesse a helyet, ahová a nagy ívű politikai pálya idején is nyugodt körülmények közé visszavonulhatott? Melyek a reprezentáció formaeszközei a dualizmus korának, amelyek a Szabadelvű Pártot alapító, majd 1875-1890 között miniszterelnök Tisza Kálmán vidéki családi életterét meghatározzák? Ahová fia, a 20. század fordulatos politikai életében elveit végig követő Tisza István (miniszterelnök 1903-1905, majd 1913-1918 között) is rövidebb időkre visszavonulhatott? A nagypolitikához is a vidék képviselőjének keresztül vezetett az út – a székesfővárosi lakhelyek mellett hosszabb-rövidebb időszakokra a két jelentős államférfi biztos otthona a geszti birtok volt. Miként tartotta meg a földesúri ranghoz kiépült és a magas arisztokráciához tartozó családi otthon a reprezentativitását, milyen építészeti eszközök jellemezték a korszakban a „korral haladást”? A választ csak az utóbbi évtized több tudományterületének megállapításaiból álló összhangzatos vázlata adja meg számunkra. A formálódó fókuszú történelemírás és objektív alapot adó feltáró segéd tudományai (térképészet, birtok- és peresjog-történet, családfakutatás), az építészettörténet művészeti korstílus-analógiákon alapuló gondolkodása, a – ma már önálló szakterületnek tekinthető – falrégészet fizikai lenyomatokat értelmező tudománya, a kert- és tájművészet fejlődéstörténeti ismeretei, de a mégoly műszakias építőanyag-fókuszú diagnosztika és a művészi-alkotói módszertant mélyrétegekből aprólékosan feltáró falkép-, szobrász-, fém- és farestaurátori szakma és nem utolsósorban az építés tudományának gyakorlásából következő tapasztalatok építész-alkotói megközelítéseinek ismeretéből együttesen táplálkozó tudás rajzolhatta fel a geszti kastély – mai ismereteink szerinti – valós történetét.

—A kastélyegyüttes építéstörténetéhez a (katonai felmérési és kataszteri) térképes ábrázolásokból és a korabeli, hol szűkszavúbb, hol jellemzően személyes megközelítésű írásokból meríthetünk adatokat – utóbbihoz a Nagy Sámuel jegyző által 1827-ben leírt Fekete Geszti Krónika [1] ad már részletesebb és biztosabb alapokat. A század végéhez közeledve (egyértelműen a közéleti szerepvállalás miatt) a miniszterelnöki rezidencia a közfigyelem fókuszba került, a korabeli „életmódmagazin”, a Vasárnapi Újság több képes híradást is közöl, [2][3][4] és építészettörténeti jelentőségére is mintha felfigyelnének [5] – legalábbis a korabeli műemlékvédelem Möller István személyében felméréseket [6] végez 1894-ben a kastélyon és melléképületein. De – talán éppen a politika-történeti fordulat miatt – a két világháború közötti időszakban már csak a személyes történelmi emlékezet okán jelenik meg az épület történetére is kitérő írás. [7] S bár a jeles épületeinket megismertető monográfiák a két világháború közötti időszakban (óvatosan bár, de) számon tartják az épületet építészeti rangosságára tekintettel, [8] és a magyar műemléki jegyzék 1951-ben lajstromba veszi, átfogó, minden részletre kiterjedő, történet- és természettudományos eszközöket is megmozgató kutatás nem

történt az épület esetében, így értékelése sem valósulhatott meg. A fejlődéstörténet rekonstruálását egy gondos építéstörténeti tudományos dokumentáció [9] és a társterületek kutatásai adták meg 2015-től. Az eddig csak töredékekben, említésekben és szétszórta lévő információk az újabb kutatásokkal és adatokkal, helytörténettel és tárgyi emlékek összegyűjtésével adtak alapot a történeti értékek meghatározására, a megőrzés lehetséges módjainak felismerésére, az értékek hangsúlyainak és a bemutatás fókuszainak kialakítására.

AZ ÉPÜLET FEJLŐDÉSTÖRTÉNETE ÉS MŰVÉSZETI ÉRTÉKEI BEMUTATHATÓSÁGÁNAK HATÁRAI

—A tudományos alapú kutatásoknak köszönhetően felfejelhető a geszti Tisza-kastély teljesebb története, építési periódusai és környezetének alakulása – ami a mai állapottal összehasonlításban az értékek megőrzésével az épületfelújító fejlesztés és a bemutató kiállítás tervezhető irányainak meghatározását segítette.

—A régészeti módszertanú falkutatásnak [10] köszönhetően az építési periódusok jól detektáltak és rendet raktak a kevés korai adat közt: a mai L alaprajzú kastélyban két különálló – a nyugati végét elfoglaló középfolyosós és egy befordított pozícióban, attól keletre lévő oldaltornác (északi) – szárnyban azonosítható a 18. század közepi együttes, melyet Tisza (I.) László birtokba vett 1760-ban. A két különálló épületszárnyat a 18–19. század fordulóján logikus geometriával összekötötték: a kompozícióban a nyugati szárnynál kocsíathajtó épült, a másik épület-szárny csatlakozásáig nyúlóan nagyterem létesültek. A nagy ívű összeépítés részeként az áthajtó felett, az így kialakult hosszanti tömeg közepén egyemeletes pavilont emeltek. E századfordulóra tehető jelentős átalakítás Tisza (II.) László birtokolásának idejéhez köthető. A klasszicizáló késő barokk jegyekkel létrejött reprezentatív kastélyépület méltán rokonítható a korszakbeli kastélyokkal – építőmesterét azonban nem ismerjük, mégha stíluskritikailag elképzelhető is a közeli Gyulán 1802-től a Wenckheimék szolgálatába álló id. Czigler Antal. A műrészletek értékelésével az viszont alátámasztást kapott, hogy építészeti tér- és tömegképzése, új funkcionális rendje, architektonikus díszítményrendje és az épületszerkezetek igényessége (ablakok, ajtók) magas reprezentációs kívánalmakat teljesített. Ezt az értékelést erősítette a díszítőfestések rétegeinek a feltárása: a legalsó, e századfordulós réteg „egyszerűbb esetben” is vonalazott és levélsoros-növényindás futómotívumokkal keretezett tükröket, falmezőket, boltsüvegeket díszít gazdag színvilággal; leggazdagabb formája pedig éppen az emeleti pavilon nagyszobájában került elő: architektonikus gerendázatos oszlopcsarnok-imitációján túl kitekintve egy idealizált tájkép tárul fel. [11] Ez az épület-alapstruktúra maradt fenn Tisza Lajos idején is, ugyanakkor valahol ide tehetjük az első – néhol angolkertként aposztrofált, de ekkor még – geometrikus vonalvezetésű rendezett parkkialakítást. Lajos 1856-os halála után fia, a majdani miniszterelnök, Tisza Kálmán (1830–1902) örökölte a kastélyt – aki 1860-ban feleségül veszi Degenfeld-Schomburg Ilonát. Az épület gazdagságát szolgálja a frigy: a kastély (női lakosztályt rejtő) keleti rövid szárnya elé Kálmán teraszt épített, mely a grófnő felé tett gesztus: egyfajta finom utalásféleképpen a Degenfeldek nyírbaktai kastélyának nagyteraszát

„Rám nézve pedig hol-
tomig feledhetetlenek
maradnak a geszti ott-
thonban töltött édes
napok. Ott láttam az igaz
magyar családi életet,
zavartalan boldogságot a
maga tökéletességében.”
| Jókai Mór

03 A kastély reprezentatív történelmi korszakot megjelenítő, teljes értékű helyreállítása a belső udvari feltárulásban

hozta el Gesztre.* A kastély megközelítése ekkortájt jelentősen változott: az utcavonalat a hosszanti déli homlokzattól elhúzták, parkszegélyes sétaút jött így létre az épület előtt, ugyanis a kocsiáthajtó elvesztette funkcióját, amikor Tisza Kálmán a magasföldszinten beépítette azt, dolgozószobáját elhelyezve e súlyponti helyen (a fennmaradó galériás részen a belső udvar felé lépcsőteret alakítottak ki). A keleti terasz a családi időöltés és a közéleti találkozások helye lett, a népszerű politikus és hamarost miniszterelnök Tisza Kálmán és felesége, Ilona vendégfogadásainak központjává vált. A 19. század utolsó harmadában tehát az épületen jelentősebb átalakítás-bővítés nem történik; a nyílászárók egységesítés felé mutató teljes cseréjével (mely formagazdagodáshoz vezet) a közéleti szerepvállaláshoz kapcsolódó reprezentációs szintnek megfelelő rezidenciát tart fenn a politikus arisztokrata család, amelyhez hozzátartozik a belső díszítés (a szalonok gipszstukkói), a berendezések gyarapodása. És a modernizáció: már Tisza Kálmán idején fürdőszobák létesülnek a kastély földszintjén – mondhatni a kor divatja szerint –, melyek közül a női lakrészhez tartozó, padlóba süllyesztett medencés megoldás egyértelműen magas igény szintet képvisel. A „modernizációs” korszerűsítést az elsőszülött fiú viszi tovább: Tisza István idején saját tartályos hideg-meleg vizes rendszert építenek ki, bevezetik az elektromos áramot és a telefont, a nagyobb tereknél (a kályhák, kandallók megtartása mellett) légfűtést létesítenek. Új elem talán egyedül a belső udvar felé, az épületszárnyak találkozásánál létesített terasz, mely északi oldali elhelyezkedéséből adódóan a nyári napok melegében szolgált (újabb külső) kellemes élettérként.

—A 19. és 20. század fordulójának évtizedei inkább szólnak az életvitel modern formáihoz alakított (funkcionális) átrendezésekről, mintsem az épület jellegének-karakterének átalakításáról. És egyfajta szimbolika is rejtezik e módosításokban: Tisza István felhagyja apja egykoron épületsúlypontban kialakított dolgozószobáját, és saját otthoni munkaterét az északi szárnyban, a női

lakosztályrészen túli egykori gyermekszobák egyikében alakítja ki. Örökség és elszakadás – oldás és kötés lélektana is e változtatás.

—Tisza Kálmán miniszterelnöksége idejéből – és a fentiekből következően Tisza István birtoklása korszakában is – a rendelkezésre álló korabeli számos írott, térképes és már képi forrás alapján rekonstruálható az épület-állomány teljessége. Ezek közül, a mára is fennmaradt épületekből az L alakú kastély északi rövid szárnyához – a nyitott oldaltornác vonalában kialakított – fedett faszkeretű folyosóval kapcsolódó inaslak képvisel klasszicista kétoszlopos tornácos megoldásával építészeti értéket. A kertek felé kocsiszínnel és szerszámos szobával tovább húzódó, majd beforduló tömeggel istállóban folytatódó kiszolgálóépület valószínűsíthetően a Tisza Kálmán megelőző korszakból, Tisza Lajoshoz köthetően az 1830–1840-es évekből eredeztethető, a fő formamotívumon kívüli jelentős része többször átépült. Az említett átkötő fatornáccal – mely valószínűsíthetően századforduló körüli „modernizációs” elem – a kastély belső életét lekeretező gazdasági épületek így egész képet mutatnak a Tisza család épített örökségéről.

—A kastélytól keletre – a 19. század végétől már egyértelműen fő megközelítésként kezelt oldalon – a kertben áll az egykori intézőlak. A legalább a barokk korig visszavezethető történetű egykori lakóház gazdasági használatban másfél traktusos tömbje jelentős átalakításokkal élte meg évszázadait, az utolsó hatvan évet nagy óvoda-szobákkal kibővítve. És ha már a történetben ide érkezünk: klasszikus kastélysors a geszti Tisza-rezidencia története, a második világháborús front elől elmenekülő utolsó családtaggal, a kirablással és tulajdonjog-fosztással, majd államosítás utáni „közcélú” használattal. A kastélyban előbb a nagytermeket összenyitják kultúrházteremmé, majd '57-ben iskola létesül kisebb termeiben, Tisza Kálmán miniszterelnöki dolgozószobája tanári szoba funkciót kap.

- 04 Az egykori tisztartóház történeti formájának megjelenítése kortárs eszközökkel
 05 Az egykori inaslak és a kastélyépület transzparens kapcsolata

—Ugyanakkor az épületegyüttes használatban maradt, szükség szerinti tatarozások és jó szándék vezérelte, de nem tudatos értékmegtartó szemlélet mentén.** A 20. század második felét jellemző sorsfordító pusztulás így nem következett be, a csendes használati amortizáció útját járta évtizedekig az épületegyüttes. És ami még vele járt: a birtokegyüttes leaprózódott, a parkba funkcionális egységek (tornapálya, vízműtelep) kerültek. A közfigyelemből a határ menti Geszt kastélya – nem kevéssé a politikatörténeti személyes vonatkozásai okán – kikerült.

TÖRTÉNET-RESTAURÁCIÓ

—A geszti Tisza-kastély együttesének főépülete és fennmaradt részleteiben gazdasági épületei hordozták azokat az értékeket, melyek egy fizikai és szellemi örökség megjelenítését hitelesen szolgálhatják. Mind a Tisza család személyes politikatörténetben elfoglalt helyének megismertetéséhez, mind a dualizmus kori magas rangú közszereplők reprezentációjának megidézését alapjaiban biztosíthatta egy átfogó koncepció mentén megvalósuló helyreállítás: a szellemi vonatkozásokban egy mai olvasatot segítő, helyreigazító-restauráló történetmondás és fizikai vonatkozásaiban egy mindehhez történeti környezetet megteremtő építészeti beavatkozás. A kettő együtt összeér a kiállítás tartalmában.

—Az alapképlet tehát egyértelműen követhető irányokat jelölt ki. A megvalósítás forrása – örökségkezelési és valós anyagi tekintetben – a Nemzeti Kastélyprogram***, mely a 2015-től induló előkészítéstől, a vonatkozó 2016-2017. évi támogatói döntésekkel, a szakértői anyagok és építészeti

tervek elkészülte után, ütemezett megvalósításban, több helyszínen indult el. Az átfogó örökségközvetítési koncepcióban a geszti Tisza-kastély a nemzeti örökséghez politikus-közszereplői tevékenységével hozzájáruló vidéki arisztokrata család századfordulós otthonaként foglalta el helyét – hogy a Festetics, Nádasdy, Esterházy, Károlyi, Wenckheim és Andrássy családok mellett a két miniszterelnököt adó Tiszák emlékezetpolitikánkban méltó rangot kaphassanak.

MÓDSZERTAN A REKONSTRUKCIÓTÓL A KORTÁRS KIEGÉSZÍTÉSEKIG

—Egy történeti értékeiben gazdag épület megújításának elsődleges alapelve a fennmaradt történeti értékek megőrzése. Ezen látható és rejtett (tehát fel nem tárt, még meg nem ismert) értékek gondos kezelése és a további használatot biztosító állapotmegtartása az esszenciája a történeti épületek értékközvetítő felújítása tervezésének. A tudományos és művészeti szakértői dokumentációkból és a műszaki állapotot detektáló anyagokból következetesen kifejtendő az, ami az értékek megőrző bemutatását szolgálja, illetve hierarchikusan segíti a további döntéseket, melyek egykor volt értékeket (szükség szerint) pótolnak, a mai használat érdekében helyettesítenek, vagy épp értékes és minőségi (!) új elemekkel járulnak hozzá az előzőek megjelenítéséhez, közvetítéséhez, korszerű használatához.

—A geszti Tisza-kastély felújítását is e komplex örökség-gondozási szemlélettel érdemes értékelni – mégha számos elemét egy gondolatmenet mentén nem is lehetséges

05

„A geszti birtok és a Tisza-kastély időtlen, de túlmutat az idő hagyományos megközelítésein. Egyszerre utal a múltra, a jelenre és a jövőre. Egy történelmi család otthona és emlékhely, ahol a régmúlt évszázadok fonódnak össze a 21. századdal. A geszti kastély a felújítással és a rekonstrukcióval, az itt található állandó kiállítás koncepciójával a Tiszák történetét hozza térben és időben is elérhető közelségbe.” | Gulyás István

teljességgel végigvenni. Az átgondolt hierarchikus döntésmechanizmus legtagabb értelmezési szintje településléptékű – s innen vezetve juthatunk el a mai kortárs használat reprezentációjához. A helyszín örökségközvetítő szerepét akként tudja méltó módon beteljesíteni, ha a környezet teljességgel értelmezhető. A jelentős energiákat felemésztő jogi folyamatokban a fénykorában 18 hektáros terület egyesítése elhagyhatatlan eleme kellett legyen a megújulási projektnek – a telekvásárlásoktól, összevonásoktól, ehhez településrendezési eszközök felhasználásával szabályozás-módosításokon át a gyakorlatias környezetrendezésig.**** A heroikus küzdelemnek köszönhetően a település léptékében is méltó megérkezési felület, a látogatók számára egyértelmű, a történetiséghez kötődő bejárési útvonal alakulhatott ki. Mindez a kastély reprezentatív feltárlását biztosítja, a 20. század eleji áttört rácsos kerítés–ligetes díszkert–épület útvonalat nyújtva. Az egykori kovácsoltvas kerítés részlegesen megmaradt elemeiből a teljes utcavonalon végigvezetett elkerítés jött létre, melyben kortárs betonpenge elemek adnak helyet a mai infografika eszközrendszere és a praktikus ajtók-kapuk létesítésének. A recepció e díszes előkertben foglal helyet, az egykori intézőház átalakításával – az intézés ma az épületfelügyelet és látogatóirányítás helye. Ehhez a sokszor átalakított épület legrégebbi korszakát fogták meg az építészek, a 18. század közepi L alakú, szobasorból és azt a belső oldalon szegmensíves, falazott pilléres tornáccal kísért épületmagot – ebből lett a hiteles épülettömeg, kortárs részletekkel formált nyeregtevével, ahol a legrégebbi falak gúzolt nyerstégla, a(z összes későbbi) kiegészítés sima vakolt felületet kapott, a mellvédés tornác egybe-üvegezett, ahol korszerű mosdóblokk

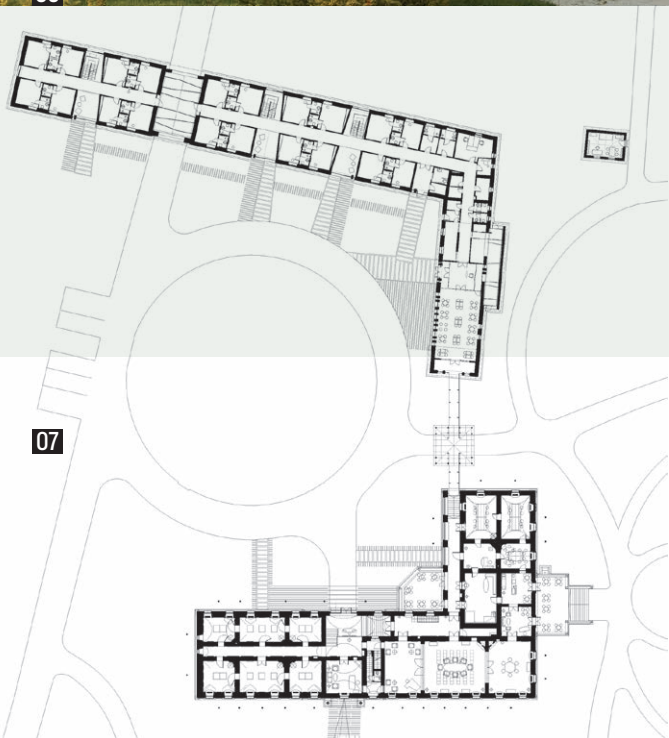
s mai (de visszafogott) dizájn belsőépítészeti recepció és ajándékbolt fogad (a sorban első, nyilvánvalóan történeti előzmények nélküli kávézó-terasszal).

—Az 1884-es – országos léptékű és részletezettségében mégis igen pontos – kataszteri térkép alapján jól megismerhető századfordulós angolkert főbb útvonalai, az utak szabad vonalvezetéses jellegrajzának [13] továbbvitelével a mai faállomány jól idézi meg az egykoron volt tájképi kert hangulatát. Kisebbségi korrekciók (persze) így is kellettek, de a jelentős mérettel kimetszett telken álló, bekelődő vízműtárgyak látványát az időközben kialakult új növényzet természetesen takarja ki. Az angolkeretek kötelező tartozékát jelentő teniszpálya helyett ma játszótér ad aktivitási lehetőséget a gyermekeknek és pihenési percek az új kerti bútorokon az egyszerűsített szülői minőségben érkező látogatóknak. És ha már nevelés: értékes eleme a kastélyparknak az a kicsinyke szalmafedésházikó, melyben (az anekdotikus hagyomány szerint) egykoron a Tisza Domokost tanító Arany János élt 1850–51-ben nevelői munkálkodása során. A ház nem az „eredeti”, hanem igazi rekonstrukció: az eredetében sem igazán időtálló anyagból épült házikó a századforduló környéki leírásokban is már romos volt, de sorsa 1944-ben pecsételőddött meg, a front bevonuló katonasága útfeltöltésbe forgatta a házat – melyet az 1970-es években újraépítettek az egykori leírások és századfordulón készült rajzok-fotók alapján. Ma felújítva Arany tanítói életútjának hónapjait idézi meg kis kiállítása.

—A kastélyba belépés (bármennyire is hívogató a keleti nagy terasz árnyékot vető lebegő tetőjével) rendes látogatói útvonala az L alakú tömböt az egykori inaslakhoz átkötő faszerkezetes tornácnál van. Innen feltárl

06

07

„Kevés olyan család van Magyarországon, amelyben a közéleti és a szabadságért való küzdelem, a közügyekben való aktív szerepvállalás és egy ügyért való harc annyira egybeforrott volna a család hétköznapijaival, mint a Tisza család esetében.” | Lázár János

- 06 Az egykori istálló - inaslak történeti geometrián megjelenő kortárs formaátirata
- 07 Alaprajz
- 08 Helyszínrajz
- 09 Tetőtérben kialakított transzparens üvegszerkezetű rendezvényter

a belső udvar képe: a klasszikus vonalvezetésű úttal átszelt fás-gyepfelületes terület ma rendezvények tartására alkalmas. Északról az inaslaktól kialakított (arányos méretű) étterem és az egykori istállók helyén álló 29 szobás szállásépület keretezi, dél felé pedig feltárul a kastély nagy épületszárnyának a főpavilonnal alkotott reprezentatív összképe. Míg az előzőbe érezhetően új funkciók telepedtek, így nem váratlanul új architektúra fogad minket, addig a legértékesebb épületelem, a kastély L alakú tömege történeti megjelenésében (szinte) teljességében áll előttünk. Az érzékelhető helyreállítás-módszertani határvonalat eszköztárában az átkötő faszervezetes folyosó önmagában is megjeleníti: a faanyagában elavult szerkezetet elemről elemre másolva formaazonosan újragyártották (ez rekonstrukció!), benne pontmegfogásos üvegfalat létesítettek a kiszolgáló- és főépület közötti mai igény szintű védett átközeledés biztosítása érdekében (ez pedig arányos és háttérben maradó kortárs építészeti kiegészítés) – jól olvashatóan mindannak szellemében, amivel Tisza Kálmán és Tisza István az idők folyamán

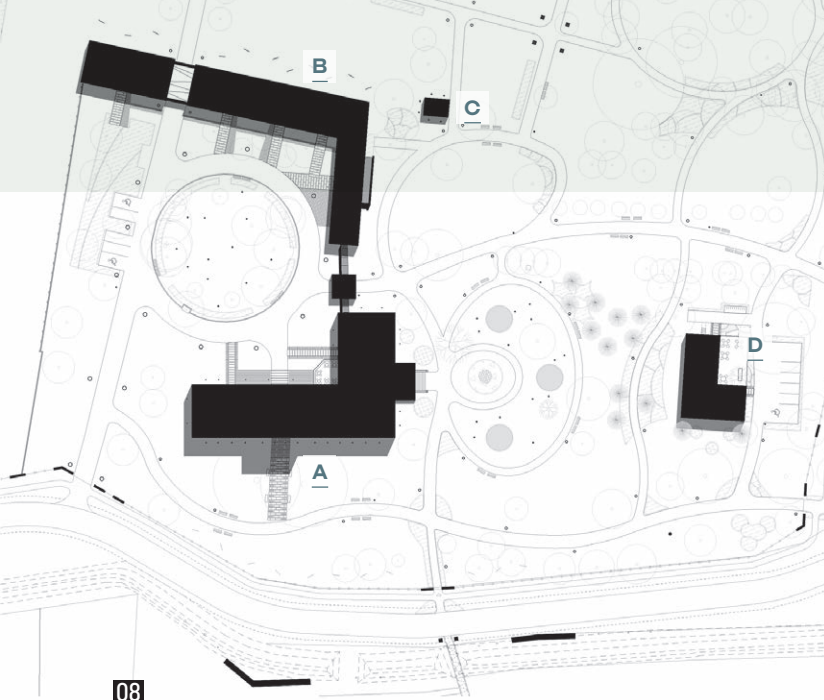
korszerűsített, modernizált a századfordulón. Kétséget kizáró döntés ez a tervezők részéről, mely magatartást következetesen minden szakma is követ: a kastélyban elsődleges a történeti esztétika, és háttérben marad annak kiegészítését biztosító és érvényesülését segítő kortárs dizájn, míg a kiszolgáló épületrészekben a korszerűség jegyében mai esztétikai nyelvezet kap nagyobb hangsúlyt. Előbbinek a történet-elmondáshoz szükséges hiteles épített környezet, utóbbinak a funkcionalitás a vezérelve – de egyszerre mindkettő a mai „emlékezhely” használatot szolgálja, szerves kapcsolattal.

— Ebből az arányosan meghatározott esztétikum-egyensúlyból következik, hogy az egykori inaslak-kocsi-szín-istálló épülete, miközben követi a korábbi történeti gazdasági épületek tömegarányát és helyrajzi pozícióját, kortárs technológiával és belsőépítészettel belakott, és ahhoz arányosan alkalmazott, de kortárs nyílásrendszert alkalmaz, „csak” a klasszicista kétoszlopos tornácot őrzi meg eredetiben. De (építészeti érzékenység!) nem nélkülözi az utalásokat: az istállósárnyban kialakított

07
08

02

05
06

- A | Kastély
- B | Istálló-inaslak
- C | Arany János-ház
- D | Tisztartóház

középfolyosós szobarendszer korrelál a lovak bokszállásaival, a szobacsoportok között kialakított társalgótér – melyek a tetőtéri szobákhoz vezető lépcsőknek is helyet adnak – nagy üvegfelületű átnyitásaikkal egyrészt ritmizálják a homlokzatot, összekötik a belső udvar és hátsó kert látványát, de nem utolsósorban „formai analógiájuk” az egykori istállószárnnyal lezáró nagy kosáríves kapuzat, melyet megmentettek a végső pusztulástól. Ennél a formaelemnél üvegfedésű áthajtó készült a hátsó telekrész felé, míg egy másik kortárs addíció az inaslakból kialakított étterem konyhaiüzemének tömegből kilógó (egészen jó minőségben sikerült) látszóbeton dobozaiban van jelen. A kétségtelenül új nyílások függőleges osztásból kiforduló ablakozásai és műkö-faltest-pengéi csak annyira játékosak az összképben, amennyire a geometria-koordináták találkozásait leírják a tömör és ritkított rakású járófelület-burkolatok is. Aprócska feloldozást nyújtó könnyed allűr, melyet a részletek markáns metszésű kimunkálása, az anyagok koherenciája és az étterem terét megkoronázó látványos látszó tetőszerkezet hatásában felülír.

EMLEKEZETHELY ÉS ÉPÍTÉSZETI KÖRNYEZETE

—E műkritikai elemző tanulmány hosszas bevezetés utáni fő fejezete a kastélyépület helyreállításának értékelése. Ahol a legtermészetesebb dolgok történtek. A precíz és pontos (sejtéseket is jól megfogalmazó) előkészítő tanulmányok elégségesnek tűnő tudást adhattak a „generális” tervezőnek az épület terei és fennmaradt értékei tekintetében, hogy azokkal tisztességesen és (jó értelemben vett) alázattal alkalmazkodva bánhasson. Persze egy meglévő épület mindig rejt reakciókészséget aktiváló gyors döntéshozatallal elváró pillanatokat a kivitelezés folyamatában.

—A Tisza Kálmán, majd Tisza István vidéki családi otthonát jelentő reprezentatív funkció megjelenítése, az élettér és hozzá kapcsolódó történetmesélés programja adaptív (jól elhelyezhetőnek) mutatkozott. A szalonok és nagyebédlő használati sorában megjelenő időbeni átmozgatás kezelhető volt, mind a Tisza Kálmán, mind a Tisza István használta személyes dolgozóterét jól illeszthető volt a látogatói útvonalba, a női és férfi lakrész (a szalonsor két oldalán), de az ifjúhódó gyermekek és nevelők

szobái (az ideiglenes vendégszobák egy részével) a hosszanti déli szárny nyugati középfolyosós végében ugyan csak jól csoportosítható kiállítási tematika mentén voltak pozicionálhatók. Az alagsor boltozott terei még további egyedi kiállításelemek megvalósításának adtak teret. Mindezt fordított sorrendben felfejtve: a lenti interaktívabb történetmesélés élményterei felett a csehsüveg-boltozott kisebb szobák sorában arányos és jól befogadható tematikák kerülnek elő: vizuálisan is jól értelmezhető családától az egyes személyekhez kötődő történeteken át, a mindennapos életben a kultúrához, tudományokhoz, tanítókhoz és politikához való viszony hangulatelemeit mondják el a bemutatók elemei – a terek itt épületszerkezeteikben és díszítőfestéseikben hitelesen megújítottak. A társasági élet nagyterei bútorzatukkal és műtárgyaikkal inkább csak megidéznek egy-egy esemény jellegét – itt nem (korabeli szokás szerint azért inkább sokfunkciósan) bútorokkal besúfolt terekben, hanem a tervezett komplexebb használathoz is alakítható rendezvényterekben járunk, a szalon-ebédlő-pipázó közötti válaszfalak nem épültek vissza (ebben nem történt rekonstrukció), de az egyik elválasztást teljesen felnyitható üvegfalal funkcionálisan is megjelenítették az építészek. A miniszterelnöki dolgozószobák, a fő emlékezhelyek mindkettője replika-bútorozásával funkcionális hasonlóságra törekvően „rekonstruált”. Egy olyan jelentős döntés született azonban, mely az új látogatói-használati funkció kiszolgálását helyezte előtérbe az eredeti térbemutató történetes kiválmainak ellenében: ez az épület súlypontjában, történetesen a női lakrészben hozott eredeti funkciótól való eltérést. Ugyanis – méltányolhatóan nagyon helyesen – belső infópult került ide, ellenőrző pontot biztosítva a jegyáras kiállítóterek és a kávézó fogyasztótere között, egyszerre belátható és átjárható összeköttetést adva a kávézós nagyterasz és a belső udvari kisebb sarokterasz között. Mesteri pozicionálás, egyben kényszerű alku – ami az egyik egyedi értékelem, a padlóba süllyesztett merülő kádás női fürdőt „csak” üvegpaddal fedtetten, intim hangulatát még véletlenül sem megidézve tudja bemutatni. Most így (is) jó – azzal az elvvel, hogy az évszázadok során sem berögzült funkciók, hanem a mindenkor jó használat töltötte meg élhetően a tereket.

- 10 Pavilonban előbújó történeti falfestés érzékeny restaurálása
- 11 A nagyszalon korábbi arányainak és működésének ellapozható üvegfallal történő helyreállítása

—A pavilon emeleti (egykoron vendégszállásoló) apartmanjai azonban tartalmaztak meglepetéseket. Mint fentebb kiemeltük, a szondázó falkutatások több helyen is értékes faldíszítéseket, ott fenn konkrétan magas kvalitású architektonikus tagolással képzett látványképeket sejtettek meg. A két nagy szobát díszítő falfestések szinte teljes ciklusukban feltárhatóak voltak, a pikkelt felületeken a hiányok esztétikai kiegészítésével hiteles, az eredetihez közelítő megjelenést értek el a restaurátorok. Nem „tökéletesre újrafestett” felületek ezek, hanem „objet trouvé”, talált tárgyak, rejtkekükből felszülő régiműt emlékei – konzervált (tehát állapotörögztített) létükben is magas nívót mutatnak, és „valódiak”. És a non plus ultra: ezen emeleti nagy szobák előterében a kivitelezés során klasszicista díszítések kerültek elő a mennyezeteken, részleges feltárásuk és bemutatásuk már most is díszes a térsornak.

—S ha már a pavilon emeletén zárjuk értékelő sorainkat, ne feledjük a tetőtér használatának általános kérdését. Geszten a késő barokk manzárdtető történeti értéket hordoz, nemcsak formája és jellegzetes szerkezete okán, hanem eredeti faszervezeti elemei, fa építőanyaga által is – melyet a jó szándékú, viszonylag gondos, folyamatos karbantartás megőrzött számunkra. Mai természetudományos ismereteinkkel is anyagában megőrizhetőnek mondták a szakvélemények, a fenntarthatósági szemlélet is indokolta megerősítésekkel és indokolt cserékkel eszközölt megtartását. És ha már fenn vagyunk a főpavilon emeletén (mely láthatóan értékes része a háznak), akkor az építészet iránt érdeklődők hön dédelgetett vágya is teljesíthetőnek mutatkozott a költségkereteken belül: egy késő barokk rendszerű tetőszerkezetet megmutatni, s ha már, akkor e nagy belterű tetőben egy különleges kiegészítő funkciót is elhelyezni lenne érdemes. Így kapott

a szerkezet megerősítésével járó folyamatokkal egyetemben helyet egy üvegdoboz workshop-tér, mely rejtett kortárs eleme az épületegyüttesnek, és különleges élménnyel szolgálja kiegészítésként az értékek felé nagy tisztelettel fordulóan végzett épület-helyreállítást és kiállításrendezést. Belefér.

—Mert, egyébiránt, utolsó mondat: arányos és mérték-tartó volt a kastély történeti értékeivel. A díszítőarchitektúra hagyományos technológiákkal lett megújítva, az anyaghasználat egyértelműen történeti dominanciájú és csak háttérben húzóó újat mutat, a dizájnelemek esztétikai finom eleganciával vannak jelen. És a „műemlékes” szempontból legizgalmasabb (építészeti) kérdésre is adjuk meg a választ: merthogy a falak bírják, az egyértelmű, merthogy a tetőhéjalatot cseréljük, az egyértelmű, merthogy a bádogos szerkezetek, nos, igen, cseréljük... na de a nyílászárók? Megnyugtató válasz mindig egyedi helyzetet, egyedi esetet jellemez: a Tisza Kálmán idején modernizálással előtérbe került ablak- és ajtóegységesítés (értsd: csere, régi ki, újak be) elegáns esztétikai kvalitású, csak hát a fa, ha nem tartják nagyon jól karban, és bizony a természetéből adódóan is... A kifelé-belefé nyíló – kivakolt bélletével egyébiránt inkább klasszicista, mint eklektikus épületszerkezet – ablakok külső szárnyainak felújíthatósága „kétséges” volt, helyénvaló döntés ezek forma-, szerkezet- és anyagazonos újragyártása. A belső ablakszárnyak és faltakaró szerkezeteik az árnyékolótáblákkal azonban 4/5 részt megtarthatóak voltak, felújításra kerültek. És maradtak, helyesen, teljes anyagi valójukban megőrzött tanúablakok. Tanúként arra, hogy a Tiszakastély nemzeti emlékezhelyet kiépítő mostani felújítása az építészet kortárs és történeti eszköztára alkalmazásának jól nivellált egyensúlyával valósult meg.

„Régi adósságunk, hogy az épület visszanyerje hajdani fényét és megtalálja azt a szerepet, amely méltó múltjához. A család története, nagyjai, kiemelkedő személyiségei arra predesztinálják ezt a határ menti települést, hogy nemzeti zarándokhelylyé váljék. Ez a perspektíva felemelkedést, új kulturális értéket, idegenforgalmat, munkalehetőséget ígér, bekapcsolva az ország vérkeringésébe egy zsákfalú életét.” | Lázár János

11

MEGJEGYZÉSEK

* Ami valós a történet háttéréből, hogy a házasságkötés - mai nevén - Baktalórántházán volt. A szép anekdotikus utalás annyiban persze nélkülözi a valóságtartalmat, hogy az új terasz sem formájában, sem épülettömeghez viszonyított helyzetében nem azonos az ottani kastély (eredetileg volt) teraszával. Mégis a funkcióját, miszerint az érkezés felől is jól látható családi és társasági életszínvonal legyen, teljességgel betöltötte. Egyedi megoldás ugyanakkor Geszten a terasz felett lebegni látszó nagyméretű függeszett tető, amely látványelemként sem utolsó a kialakított fogadó-díszkert felől.

** Amit inkább vezérelt a költséghatékonyság, hiszen nem újragyártottak mondjuk az ablakokat, hanem csak igazították-javították, ha valami beázott, és lehullott a vakolat, akkor (csak a legszükségesebb felületen) pótolták és újrafestették, és a tisztasági festés jellemzőbb volt, mint a vakolatleverés-lekapatás-újragletelés idő- és anyagigényes építőipari folyamata. Hasonlóképpen élt túl a park növényállomány: ami bírta, maradt, de a veszélyelhárításon túl tudatos irtás-átrendezés, koncepciózus átformálás nem történt.

*** A nemzeti emlékezetpolitika és örökségvédelem közös fókuszával került meghatározásra a *Nemzeti Kastélyprogramról* szóló 1663/2014. (XI. 20.) Korm. határozat, illetve a *Nemzeti Kastélyprogrammal és a Nemzeti Várprogrammal kapcsolatos egyes feladatokról, valamint az ezekkel összefüggő kormányhatározatok módosításáról* szóló 1977/2015. (XII. 23.) Korm. határozat. A fejlesztés anyagi forrását - közhiedelemmel ellentétben - nem az Európai Unió által támogatott Gazdaságfejlesztési és Innovációs Operatív Program (GINOP) 7.1.1-15 kódszámú, „Nemzeti Kastély- és Várprogram turisztikai célú fejlesztéseinek támogatása” című pályázata biztosította hanem teljességgel a Magyar Állam finanszírozta a Nemzeti Örökségvédelmi Fejlesztési Nonprofit Kft. megvalósításában.

**** Az emlékezetpolitika része nemcsak a belső kastélyegyüttes, de a külső területen lévő Tisza-sírbolt is, mely 2018-ban kapott műemléki védeltséget. Mostanra szerkezetrehabilitációja és környezetrendezése is megtörtént. [12]

IRODALOM / REFERENCES

- [1] BéML XIII 1, A Tisza család iratai 1578-1910.
- [2] *Vasárnapi Ujság*, Vol 32, No 48 (1885-11- 29) pp 766-770.
- [3] *Vasárnapi Ujság*, Vol 51, No 41 (1904-10-9) pp 693-697.
- [4] K Nagy, Sándor: „Geszten és vidékén”, *Budapest Hírlap*, Vol 5, No 173 (1885-06-25) pp 1-3, No 174 (1885-06-26), pp 1-3.
- [5] Dr Borovszky, Samu (ed): *Magyarország vármegyéi és városai: Bihar és Nagyvárad*, Apollo Irodalmi Társaság, Budapest 1901.
- [6] MÉM MDK Budapest Tudományos Irattára, Möller-hagyaték, K326.
- [7] Pokoly, József: „A geszti otthon” in *Tisza emlékkönyv, Gróf Tisza István halálának tizedik évfordulójára*, Szabad Királyi Város és a Tiszántúli Református Egyházkerület Könyvnyomda-vállalata, Debrecen 1928.
- [8] Rados, Jenő: *Magyar kastélyok*, Műemlékek Országos Bizottsága, Budapest 1939, p 15.
- [9] Galamb, Zsuzsa - Jankovics, Norbert: „Geszt, volt Tisza-kastély fő- és melléképülete (egykori Tisztartói-ház, volt Vadászház) jelenleg Arany János Általános Iskola és Községi Óvoda, Építéstörténeti tudományos dokumentáció”, [kézirat], 2017, (MÉM MDK Tudományos Irattár, leltári szám 46245) alapján Galamb, Zsuzsa: „A kúriából növesztett kastély I. - Az egykori geszti Tisza uradalom központi épületei a források alapján”, *Műemlékvédelem* Vol 63 (2019), No 5-6, pp 321-333.
- [10] Jankovics, Norbert: „A kúriából növesztett kastély II - Beszámoló az egykori geszti Tisza-uradalom központi épületeinek falkutatásáról”, *Műemlékvédelem*, Vol 63 (2019), No 5-6, pp 334-348.
- [11] Tarbay, Anna Mária: „Festőrestaurátori beszámoló a geszti Tisza-kastély roncsolásos falfestés kutatásáról”, *Műemlékvédelem*, Vol 63 (2019), No 5-6, pp 349-356.
- [12] Galamb, Zsuzsa: „Feledésbe merült sírbolt - a Tisza család kriptája Geszten”, *Műemlékvédelem* Vol 63 (2019), No 5-6, pp 379-384.
- [13] Gerákné Árvai, Zsuzsa: „Geszt, Tisza-kastély kertje az archív források tükrében”, *Műemlékvédelem* Vol 63 (2019), No 5-6, pp 369-378.

ÉPÍTÉS TERVEZŐK: Vámos Zoltán, Sánta Richárd, Takács Mária Flóra, Maróty Mónika, Nagy László, Csáji Botond, Kisspál Emőke, Jung Márta, Boros Noémi, Bella Gergő, Pfiiegel Gábor, Mezei Sándor, Szász Levente | MŰEMLEKI SZAKÉRTŐK: Vukoszávlyev Zorán, Nagy Gergely | STATIKA: Schreiber József (†), Hetesi Lilla, Csákvári Zoltán, Kovács Csaba, Cséfalvay Gábor | ÜVEGSZERKEZET STATIKA: Stocker György | GÉPÉSZET: Pál Gábor, Hargita Kristóf | ÉPÜLETVILLAMOSSÁG: Taraj Márton | TŰZVÉDELEM: Bihari János, Danók Dániel | TÁJÉPÍTÉSZET: Szászné Dr. Várkonyi Adrienn